

Gwara regionu

Autor: Jerzy Sierociuk

Gwara Dąbrówki Wielkopolskiej reprezentuje zachodnią rubież polskiego zwartego obszaru językowego; jest to tym samym najbardziej na zachód wysunięta gwara dialektu wielkopolskiego. Z racji swego położenia była dosyć często przedmiotem obserwacji lingwistycznych. W latach 1951-1953 gwara ta na płytach utrwał Zenon Sobierajski (nagranie z tego okresu jest tu zaprezentowane), który część tych materiałów zamieścił w Tekstach gwarowych z zachodniej Wielkopolski (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s.86-104). Gwarę tę opisała Monika Gruchmanowa w pracy Gwary Kramsk, Podmiokli i Dąbrówki w województwie zielonogórskim (Zielona Góra 1969). Gwara Dąbrówki Wielkopolskiej jest zaprezentowana na mapach Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski (t. I-XI) jako punkt nr 45, z materiałów tam zaprezentowanych jednoznacznie wynika, że nie jest to gwara o charakterze przejściowym ani mieszanym. Mimo wielowiekowego oddziaływania administracji niemieckiej (nawet w okresie międzywojennym wieś była poza granicami Polski) gwara polska zachowała się w bardzo dobrym stanie. Liczne germanizmy – zwłaszcza w języku najstarszych mieszkańców – pojawiają się głównie w opowieściach dotyczących czasów młodości. W gwarze Dąbrówki Wielkopolskiej zachowały się – podobnie jak w sąsiednich gwarach Wielkopolski zachodniej – niektóre archaizmy, np. nieściągnięte formy typu graje, znaje. Typowe cechy dialektalne gwary Dąbrówki Wielkopolskiej: a) udźwięcznienia międzywyrazowe (zob. {tt}83|fonetyka międzywyrazowa zróżnicowana regionalnie{/tt}) wprawdzie jest cechą obejmującą całą Polskę zachodnią to jednak tu nie jest realizowana bezwyjątkowo: zob.: czowieg rod {mmp3}S5830.mp3{/mmp3}, seż niedzil {mmp3}S5819.mp3{/mmp3}, tag nie {mmp3}S5831.mp3{/mmp3} = człowiek rad, sześć niedziel, tak nie, ale też człowiek mo {mmp3}S5821.mp3{/mmp3} = człowiek ma; współcześnie zauważa się coraz większe osłabienie tej cechy, tj. {tt}82|fonetyki międzywyrazowej udźwięczniającej{/tt}; b) brak {tt}149|mazurzenia{/tt} jest cechą definicyjną całego kompleksu gwar wielkopolskich, niemniej jednak i tu trafiają się jednak formy będące odstępstwem od szerokiego tła, por.: matka już nasykowaa (!) poduszki ... kószulke … pieluszki {mmp3}S5803.mp3{/mmp3}; do poduszki włożyli (!) {mmp3}S5810.mp3{/mmp3}; {tt}221|Samogłoski pochylone{/tt}, czyli inaczej ścieśnione, w gwarach zachodniowielkopolskich, tu w gwarze Dąbrówki Wielkopolskiej są realizowane następująco: - a pochylone (pochodzące z dawnego a długiego) podwyższa jeszcze swoją artykulację i wymawiane jest jak o: musioł {mmp3}S5804.mp3{/mmp3}, naszo tam ... storka {mmp3}S5823.mp3{/mmp3} = musiał, nasza tam … starka; - podobnie o pochylone (pochodzące z dawnego o długiego) wymawiane jest jak w języku ogólnopolskim, czyli jako u (ó): przód, wózka; - e pochylone (pochodzące z dawnego e długiego) również podwyższa artykulację i wymawiane jest jak y po spółgłoskach twardych i stwardniałych – drewnianyj {mmp3}S5808.mp3{/mmp3}, znoszóm cholybke {mmp3}S5832.mp3{/mmp3}, a potym dali tymu {mmp3}S5818.mp3{/mmp3} = drewnianej, potem dali temu – lub jako i po spółgłoskach miękkich: tako cikaswo {mmp3}S5829.mp3{/mmp3}, takie kóbity {mmp3}S5827.mp3{/mmp3} = taka ciekawa, takie kobiety. Omawianą gwara cechują zatem silne ścieśnienia dawnych samogłosek pochylonych aż do utożsamienia się z odpowiednimi samogłoskami wyższymi. Tendencja do ścieśnień samogłosek jest niezwykle silna. Prawdopodobnie jej przejawem jest też szerszy zakres występowania ó na miejscu ogólnopolskiego o, np. spokojne, kóbity, kószulke, prósiłi, tygódnie, poródzić, łóstre, złóty, pópili, głóści, mógła = spokojne, kobiety, koszulkę, prosili, tygodnie, porodzić, ostre, złoty, popili, gości, mogła. W pozycji przed spółgłoską półotwartą, zwłaszcza nosową m, n, ń, ’, czyli w grupie oN, na zmianę barwy samogłoski o (też powstałej w wyniku rozłożonej wymowy ą w wygłosie) – ścieśnienie do ó wpływ może mieć ta spółgłoska, np. słóne {mmp3}S5826.mp3{/mmp3}, do dómu {mmp3}S5814.mp3{/mmp3}, nikómu, flaszków, kładóm, wólóm, kopónce, do kościóła = słone, do domu, nikomu, flaszka, kładą, woła, koponce, do kościoła. Zwężeniu ostatecznie do ó ulega też a pochylone przed spółgłoską nosową, np. pokóźcie nóm {mmp3}S5828.mp3{/mmp3} = słone, do domu, pokaźcie nam. {tt}131|Samogłoski nosowe{/tt} różnią się od stanu ogólnopolskiego głównie wymową zwężoną, a w odniesieniu do tylnego ą w {tt}315|wygłosie{/tt} także jego rozłożeniem. Monika Gruchmanowa stwierdziła, że, „W gwarze Dąbrówki nosowość występuje jedynie w śródgłosie przed spółgłoskami szczelinowymi” (Gwary …, s. 28), czyli tak jak w polszczyźnie ogólnej, ale ze ścieśnieniem ę do i // y nosowego, ą do ó nosowego, np.: stónzki, cinzki, ksinzyc, mónż {mmp3}S5805.mp3{/mmp3}, gynsi, czynstować = wstążki, ciężki, księżyc, mąż, gęsi, częstować; przed innymi spółgłoskami wymawiane są asynchronicznie, czyli w sposób rozłożony, np.: kympa, prosinta = kępa, prosięta. Asynchroniczna (rozłożona) i najczęściej zwężona jest też wymowa nosowego o w wygłosie: mówióm {mmp3}S5820.mp3{/mmp3}, nie czekajóm {mmp3}S5812.mp3{/mmp3}, nie lubiom {mmp3}S5833.mp3{/mmp3} = mówią, nie czekają, nie lubią (zob. {tt}212|Rozłożona wymowa samogłosek nosowych{/tt}); wygłosowe ę – podobnie jak w języku ogólnym – jest odnosowione, np. sie, po arkusiere = się, po arkuszerkę. Paralelnie do wąskiej wymowy samogłosek nosowych występuje też wąska artykulacja grup eN i oN. Grupa eN jest zatem wymawiana jako iN po

spółgłoskach miękkich, np. waninki = wanienki, lub yN po spółgłoskach twardych, np. w momyńcie = momencie, a grupa oN jako óN (por. wyżej). Cechą niejako ogólnogwarową jest {tt}145|labializacja{/tt} spotykana także w {tt}288|śródgłosie{/tt}: łokompiom {mmp3}S5809.mp3{/mmp3}, łod żony {mmp3}S5813.mp3{/mmp3}, wincy głósci {mmp3}S5816} = okapia (tj. wykapia), od żony, więcej gości. Ze znaczną częścią gwar wielkopolskich gwarę Dąbrowki łączy m.in. dwa zjawiska: –{tt}68|dyftongiczna wymowa samogłosek{/tt}, czyli dwuelementowa – np.: sie urodziłoe {mmp3}S5807.mp3{/mmp3}, łojców {mmp3}S5817.mp3{/mmp3}, bułoe {mmp3}S5822.mp3{/mmp3} = się urodziło, ojców, było – występująca zazwyczaj w wygłosie grupa yj, np. wymowa typu trzyj {mmp3}S5815.mp3{/mmp3}, kcinyj {mmp3}S5801.mp3{/mmp3} = trzy, krzciny. W zamieszczonym nagraniu potwierdzona jest też szeroko spotykana w Wielkopolsce redukcja ł między dwoma samogłoskami: nasykowaa {mmp3}S5802.mp3{/mmp3}, mówi-a {mmp3}S5824.mp3{/mmp3} = naszykowała, robiła. Podobnie jak w innych gwarach wielkopolskich mamy tu formy typu jachać: musioł jachać {mmp3}S5806.mp3{/mmp3} = musiał jechać. Zachowała się też forma niewyrównana do postaci z –o- (tj. po {tt}195|przegłosie{/tt}) z zachowanym pierwotnym e, np. po czele = po czole. Specyficzną cechą jest również zachowanie miękkości l’, por. lekarza, w kościele, liepi = lekarza, w kościele, lepiej. Charakterystyczne dla gwar wielkopolskich (ale też i małopolskich) tendencja do upodobnień, rozpodobnień i {tt}299|uproszczeń grup spółgłoskowych{/tt} także znalazła odzwierciedlenie w badanej gwarze. Redukcja jednej z dwóch podobnych spółgłosek nastąpiła w wyrazach blisy najbliżsi = bliższy, najbliżsi. W grupie -stn- zanika t, np. krzesno krzesny = chrzestna, chrzestny. {tt}213|Rozpodobnieniu{/tt} (na skutek wymiany jednej ze spółgłosek zwartych na szczelinową) uległa grupa kt > cht w wyrazie chto = kto, a w grupie krz- w wyrazach pochodnych od chrzest spółgłoska szczelinowa ch została zastąpiona zwartą, np. krzesno, krzesny, ókrzciuł = chrzestna, chrzestny, ochrzcił. Szerszy, tj. nieograniczony do Wielkopolski zachodniej, mają też takie zjawiska, jak: - {tt}202|przejście wygłosowego -ył, -ił > -uł{/tt}, np. bułoe , ókrzciuł = było, ochrzcił, - {tt}200|przejście wygłosowego -ej > i{/tt} po spółgłoskach miękkich, np. w taki wanince, downi, liepi = w takiej (wanience), dawniej, lepiej, a w y po spółgłoskach twardych i stwardniałych, np. wincy = więcej. W odmianie rzeczowników nijakich zakończonych na -enie końcówką dopełniacza lp. jest -u (zamiast ogólnopolskiego -a), np. z wejrzyniu, do urodzyniu = z wejrzenia, od urodzenia, co w literaturze traktuje się jako cechę gwar zachodniowielkopolskich. W zakresie słowotwórstwa w tekście z Dąbrowki Wielkopolskiej występuje charakterystyczna formacja czasownikowa z przedrostkiem o- zamiast wy-: łokompali = wykapali. W gwarze Dąbrowki Wielkopolskiej zachowały się także niektóre cechy wskazujące na dawne kontakty z gwarami łużyckimi; są to m.in.: byś ‘być’, pon ‘potem, później’ (no y pon = no i później) {mmp3}S5811.mp3{/mmp3}, grabać ‘grabić’.